

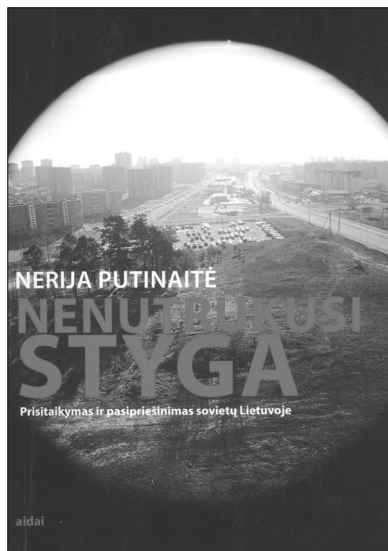
Rasa Baločkaitė

„Nenutrūkusi gija“: Nerijos Putinaitės pasižvalgymai po Pandoros skrynią

Be baimės pažvelgti į save patį – didis reikalas. Į savo praeitį, savo pašamonę, savo traumas ir savo ydas. Kai kuriems, – sako psichologai, – tai būna sudėtinga. Kaip ironizavo Saul Bellow, tai, kas glūdi ten, praeityje ir pašamonėje, nėra mano dideli draugai.... Galvoju, gal socialinių ir humanitarinių mokslų prigimtyje užkoduotas mazochizmas: gilintis į žmogaus bei visuomenės prigimtį, nesutaikomus prieštaravimus, nuoskaudas ir neteisingumą, ydingą žmogaus ir visuomenės prigimtį atsisakius ideologijos anestetikų, – tiek, kiek gali pakelti, operuoti gangrenuojančias ir pūliuojančias atminties ir socialines žaizdas.

Sovietinė praeitis – vienas iš traumuojančių, adekvačiai neįvertintų veiksmų. Totalitarinė valstybė, planinė ekonomika ir viena, socialistinė tiesa.... O paskui kaip sunku prisitaikyti prie kitoniškos dabarties...! Kolektyvinė atmintis, „neteisingi“ prisiminimai, įširašę į kūną, perduodami iš kartos į kartą, galiausiai – neadekvatus savo praeities ir savęs paties vertinimas. *Kas ir iš kur aš esu?* Lengva istorinė amnezija....

Taigi, sovietinė praeitis: tai, kas nemalonu, kas gąsdina, ko *nepajėgi* užmiršti ir *negali* prisimint. Bet moteris atidaro Pandoros skrynią, kur sukrautos negandos, fobi-

NUNUTRŪKUSI STYGA. *Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius, Aidai, 2007, 306 psl.

jos, traumos, ir narplioja kasdieninio gyvenimo patirtis, simbolinių prasmų voratinklius. Apie visa tai – Nerijos Putinaitės knyga *Nenutrūkusi styga*. *Prisitaikymas ir pasipriešinimas Sovietų Lietuvoje*.

Socialinių arba humanitarinių mokslų tyrėjo pastanga suprasti turi du kelius. Pirmas iš jų – deklaruoti galimą savo bešališkumą, laisvę (tegu ir abejotina) nuo vertybių, siekti suvokti egzistuojančią išorinį pa-

saulį, objektyvias struktūras ir be jokių išankstinių nuostatų, po truputį, pasiremiant metodu, žengti tiesos link. Pastaraisiais dešimtmečiais toks socialinės tikrovės aiškinimo ir supratimo būdas kelia vis daugiau abejonių, mat, niekaip nepavyksta aptikti to privilegijuoto taško, kuriame įsikūręs bešališkas, nesuinteresuotas stebėtojas gali objektyviu žvilgsniu įvertinti tikrovę. Taigi, antru atspirties tašku tampa savo sąlyginio bejėgiškumo pripažinimas: reikšmių sistemos, uždaros ir nesusisiekiančios, savitai suprantamos, interpretuojamos ir atkoduojamos, tikrovės modeliai mūsų sąmonėje, prasmės, gimstančios tarpusavio sąveikoje, savitai reikšmingos tik toje socialinėje aplinkoje veikiantiems individams. Tyrėjo uždavinys, anot Cliffordo Geertzo (2005), – tankiai aprašyti, tas egzistuojančias (egzistavusias) prasmų struktūras, veikimo, mąstymo ir galvojimo būdus; ne paneigus, bet pripažinus savo kaip tyrėjo sąlygotumą, išpaukinti „sudėtingus simbolių nėrinus.“

Putinaitės knyga *Nenutrūkusi styga* vadinantina, pačios autorės teigimu, „fenomenologiniu konkrečių savimonės profilių aprašymu“ (psl. 9). Intriguojanti, viliojanti pradžia – kasdienio gyvenimo fenomenologija, slaptas žavesys, sovietinio gyvenimo užkulisiai, ir *homo sovieticus*, įprasminantys savo būtį ir savo socialinę tikrovę.... Tai, ką Seila Benhabib vadina *kasdienio gyvenimo fenomenologija totalitarizmo sąlygomis*; pasaulis, pavaizduotas Vaclavo Havelo, Milano Kunderos ir Georgo Konrado kūrinuose. Prievarta transformuoja fundamentalias žmogiško gyvenimo struktūras, „viešoji sritis pripildyta režimo galią simbolizuo-

jančių, tačiau beprasmių ženklų, o gyvenamasis pasaulis atkuriamas kažkur kitur“ (Benhabib, 1996; 128–9). Kitur: privačiose srityse, virtuvėse, draugų ir bičiulių grupėse, *samizdato* leidiniuose.... Trumpa ekskursija po Sovietų Sąjungą, kaip sako amerikiečiai, „off the beaten path“.

Tačiau knygoje, priešingai, braižomas oficialus kelių žemėlapis, – remiamasi tokiais šaltiniais, kaip sovietiniai romanai (J. Požėros *Šalnos*, V. Bieliausko *Rožės žydi raudonai*, R. Granausko *Gyvenimas po klevu*), kino filmai, poezija, moksliniai veikalai... Sudėtingas ir prieštaringas viešasis diskursas – kaip inkorporuojamos, suvaldomos dramatiškos laikotarpio patirtys, sovietinės modernizacijos nesėkmės, tautiškumo sentimentai, tarpukario Lietuvos nostalgija – argi maža skaudžios ir skausmingos patirties...? Tačiau kas lieka „off the beaten path“? Už literatūroje pavaizduotą pokario klasių kovą – daug įdomiau „dešros estetizavimas“ bei socialistinio lenktyniavimo nugalėtojai, po darbo einantys susikombinuoti „blato“.

Autorė ironizuoja, jog viešajame sovietmečio diskurse vaizduojama deindividualizuota liaudis „nesileidžia į vidinius svarstymus, neišgyvena vidinių dramų. (...) Liaudis tarsi neturi savo nuomonės ir jos gyvenimas panašus į gyvulišką, kai apie viską sprendžiama pagal tiesiogiai patiriamą sotumą, skausmą, baimę ir džiaugsmą. Idėjų ir vertybių lygmenyje tokiai liaudžiai nekyla pasipriešinimo ir prisitaikymo dilemų“ (psl. 109–10). Paradoksalu, bet panašus išpūdis ir skaitant pačios autorės knygą – už viešo sovietmečio diskurso vingrybių pradingsta pats prieštaravi-

mų kamuojamas subjektas, išsiilgęs dviejų dalykų – laisvės ir ... dešros.

Pati knyga *žinančiam* sėkmingai perteikia Sovietų Sąjungos *dvasią*. Kalbant Haroldo Garfinkelio (2005) terminais, indeksškų lūkesčių ir abipusiško numanomumo pagrindu rekonstruojami išgyvenimai, nuostatos, prisiminimai. Tačiau kyla pagunda atlikti H. Garfinkelio išgarsintą *laužymo eksperimentą* ir apsimesti *nuomininku savo paties namuose*, atsiriboti nuo savo patirčių ir prisiminimų bei tęsti skaitymą naiviu *nieko nežinančiojo* žvilgsniu.

Ką reiškia teiginys, esą „*reguliarios visuotinės šventės, garsiakalbiai, šokiai buvę pateikiami kaip pagrindinis sovietinių žmonių užsiėmimas. Tai buvusi tikrovė, kurioje laikas ir erdvė nebeturėję prasmės*“ (psl. 21)? Kur ir kam buvo pateikiama tokia informacija? Kodėl tie *homo sovieticus* nuolat šoka ir dainuoja, paklusniai, lyg užprogramuoti, lyg Stepfordo moterys to paties pavadinimo filme? Ar žmonės dirba tik laisvu nuo dainų ir šokių metu?

Arba, kitas teiginys: „*Vėlyvuojų sovietmečiu žmogus pirkdavo „sodą“, reguliariai važiuodavo į kaimą pas tėvus ar senelius, kur buitinė aplinka buvo laisvesnė nuo standartizuotos kontrolės*“ (psl. 176). Kodėl būtent „vėlyvuojų“ laikotarpiu? Kodėl ne *sodą*, o „*sodą*“? Kodėl kaimo aplinka laisvesnė, – juk tradiciškai būtent miestas reiškė individualizaciją, laisvę, išsivadavimą iš bendruomenės ir iš tradicijos? Ir, galiausiai ar pas senelius važiuojama ne dėl kitų, o būtent dėl šių priežasčių? Nuomininkui, niekada Sovietų Sąjungoje negyvenusiam, kyla daug nepatogių klausimų.

Nors, kaip sako Ernestas Gellneris (1993), nuo praeito amžiaus aštunto dešimtmečio sudrebėjo „objektyviu“ laikyto pažinimo pagrindai, o tie virpesiai jau pasiekė net ir tolimiausias akademines provincijas, Nerija Putinaitė tvirtai laikosi už įsivaizduojamo, bet nepajudinamo (pavydėtina tikėjimo galia!) atspirties taško: „Sovietinę valstybę galima laikyti blogio valstybe vien dėl to...“ (psl. 195), „Tačiau didžiausia sovietinių laikų blogybė buvo ta, kad žmonės laužė bendrąsias moralines taisykles, be kurių negali išlikti jokia visuomenė...“ (psl. 194).

„Ryškesniausiai sovietinės sistemos nenormalumą atskleidžia tai, kad žmonės buvo verčiami nenormalius dalykus priimti kaip normalius ir savaime suprantamus“ (psl. 49) ir „kai blogą visuomeninę ir politinę tvarką keičia geresnė“ (psl. 15). Karstelėjusi ir moralizuojanti Šaltojo karo laikų retorika, aiškus ir tvarkingas, anot Richardo Rorty (1997a, 1997b), galutinis žodynas, su jo sakraliais, neliečiamais pamatiniais teiginiais, tvarkingai nubrėžtos perskyros tarp gėrio ir blogio, normalumo ir nenormalumo, tiesos ir netiesos...

Rodos, po Michaelio Foucault (1998a, 1998b, 1999), akademikai liovėsi žaisti gėrio ir blogio žaidimus. Visos socialinės, kultūrinės ar politinės praktikos kyla tam tikrame kontekste; dėl nežinojimo, prietarų, dominavimo, netolygių galios santykių. Foucault žinojimo archeologija ir genealogija, kaip ir fenomenologija, kuria, beje, ir pati autorė bando prisidengti, – siekia atskleisti žinių, žinojimo, patirties sluoksnius, sąmoningumo paradigmas ir metodus, kuriais tam tikras žinojimas apie aplinkinį pasaulį

įteisinamas *savaime suprantamumo* lygmenyje. Tačiau autorė tariasi radusi (gal tiesiog nepraradusi?) žiūros taško, iš kurio taip gerai matyt ir visas *normalumas*, ir visas *nenormalumas*; ji tvirtina: „*pirmiausia, sovietinė valstybė buvo nenormali, nes siekiais peržengė normalumo ribas*“ (psl. 47).

Jokiu būdu nenoriu teisinti sovietinės sistemos, bet skaitant akademinį tekstą, skeptiškas protas reikalauja įrodymų. Ir iš kitų, ir iš savęs pačios. Ir šįkart, *pirmąkart* noriu išreikšti *pirmąkart* suvoktą dėkingumą KTU Sociologijos katedrai (ach, tie pikti profesoriai, su savo amžiniais *kodėl*, niekaip nenorintys ir negalintys priimt mano *savaime suprantamumo* argumentų...). *Kokiais argumentais bei tiesos kriterijais remiantis galima pagrįsti nenormalumą santvarkos, kurioje kažkuriuo metu gyveno kone trečdalis pasaulio?*

Jei kadaise, evoliucionistinių ir europocentristinių teorijų kontekste kapitalizmas buvo suvokiamas kaip natūrali istorijos kulminacija, „galutinė istorijos stotelė“, tai šiandien tokios nuostatos yra stipriai kvestionuojamos. Pavyzdžiui, Ellen Meiksins Wood rašo: „Mano pirmas ir svarbiausias tikslas yra mesti iššūkį kapitalizmo „natūralizavimui“.¹ Tačiau Nerija Putinaitė veikia saugiuose ir siauruose *galutinio žodyno* rėmuose: gera, bloga, teisinga, protinga, autentiška, gražu, negražu, normalu, nenormalu.... Galutinis žodynas, anot R. Rorty – tai „terminai, kuriems nei įrodyti, nei paneigti nėra pakankamai argumentavimo išteklių. Tai kalbos vartojimo riba; už jos –

tik bejėgiškas pasyvumas arba smurtas. (...) Suabejojus šių žodžių verte, jų vartotojas negali nedviprasmiškai argumentuotai apsiginti“ (Rorty, 1997a; 11).

Kartais galutinis žodynas pasirodo nepakankamas, kad galėtum paaiškinti sudėtingą ir daugialypę socialinę tikrovę. Pavyzdžiui, kodėl „blogio valstybėje“ tauta garbino Justiną Marcinkevičių, o „blogą santvarką pakeitusioje geresnėje santvarkoje“ gerbiamo poeto vietą užima (ne mažiau gerbiamas ir garbinamas) Andrius Rimiškis? Autorės teigimu, „šios transformacijos nereikia, kad posovietinis individas kultūriškai degradavo. Jos atskleidžia jo tikrąją, sovietmečiu suformuotą fizionomiją“ (psl. 207). Žodžiu, jei sovietmetis nebūtų suformavęs (t.y. deformavęs) subjekto fizionomijos, tai subjektas dabar nusipirktų abonementą į filharmoniją ir Andriaus Rimiškio visiškai nebeklausytų.

Kaip pripažįsta pats R. Rorty, „Jeigu nėra viena banalybė senajame žodyne pakankamai gerai neatsakytų į argumentuotą iššūkį, tai atsakymo poreikis paskatintų pakilti virš banalybių“ (Rorty, 1997a; 11). Šiuo atveju, užuot pakilus virš banalybių, „blogio imperijai“ tiesiog suteikiamas *stebukliškumo* statusas. Šitaip visas reikalas pakylėjamas į antiistorinį lygmenį. Sociologai sako, kad jei prasigeria 10 žmonių, tai galbūt čia žmonių problema, o jei prasigeria 10 proc. žmonių, tai, ko gero, – socialinė problema. Jei „stebukliškumas“ (kaip, beje, ir „nenormalumas“) apima kone trečdalį žmonijos, reikia

¹ E. Meiksins Wood (2000) *The Origin of Capitalism*. London, Verso.

ieškot to „stebukliškumo“ priežasčių. Knygoje būtent „stebukliškai“, antiistoriškai interpretuojama ir pati sovietinė santvarka, – neaišku iš kur atsiradusi, neaišku kaip pradingusi, neaišku kokių socialinių jėgų sąlygota. Pati praeitis, užuot išlaisvinus ją iš mitologemų, paverčiama mitu, – Sovietų Sąjunga, mūsų Atlantida. Ar tai buvo iš tiesų, ar tik sąmonės artefaktas? Gal dėl to ir įrodymų gana nedaug.

Juk plačiai pripažįstama, jog Sovietų Sąjunga – ypatinga modernybės laboratorija², o privaloma laimė, tragizmo nebuvimas – tai dalis didžiųjų Šviečiamojo amžiaus ir modernybės naratyvų (esą, kada nors žmogus nugalės gamtą, aplink save ir savyje...). Dar 1926 metais Tomas Mannas rašė:

Pamatysite, netrukus sulauksime Aukso amžiaus. Švietimą kontroliuoja valstybė, mokslas – nemokamas; moterys turi lygias teises su vyrais; kiekviena dirbantiysis įsigijo arba greitai laiku važinės nuosavu automobiliu; skurdo rajonai pasmerkti nugriauti, pramogos ir žinios patenka į kiekvienus namus; laisvoji prekyba tapo plačiai paplitusia sąvoka; palyginti pigiai galima sportuoti bei keliauti, apranga tapo patogi ir praktiška, o plaukai kerpami trumpai – ir visa tai aiškiai liudija greitą millennium epochos pradžią.³

Darbą išaukštino industrinė civilizacija, protestantiškoji etika: protestantams – dangus ir palaima; sovietiniams darbinin-

kams portretas darbo didvyrių galerijoje – irgi savotiškas dangus. Kaip galingos sistemos subyrėjimas – ta pati modernybės metanaracijų krizė, vartojimas prieš darbą, semiurgija prieš metalurgiją, perfrazuojant J. Baudrillard'ą, ir štai vieną dieną Sovietų Sąjungos plieno ir angliakasybos pramonė pralaimi karą „prieš plačias kelnes, ilgus plaukus, roko muziką bei kitas semiurgines iniciatyvas“ (Bauman, 1992; 169).

Ir galiausiai – prievartiniai galios santykiai, totalitarinė valstybė. Masiškumas, ritualai, mitologemos, bendruomenė ir jos socialinė tvarka natūralizuojama kone kosminiame lygmenyje, istorijai suteikiant prasmę. Juk nieko nauja, tuo rėmėsi visos santvarkos ir visos bendruomenės. Masinių renginių narkotizuojančią galią (psl. 127, 128, 129, 153) dar geriau už totalitarinę Sovietų valdžią perprato ir dar efektyviau įgyvendino „normalūs“ Vakarai. Alexis de Tocqueville'is (1835-1840) rašė apie tironiją, kuri, „apleidusi kūną, nusitaiko į sielą“, Antonio Gramsci'is (1929-1935) plėtojo hegemonijos teoriją, Theodoras Adorno ir Maxas Horkheimeris (1944) kalbėjo apie kultūros industrijas ir jų indoktrinuojantį pobūdį....

Prievarta, kuri pateikia save kaip malonę... Estetizuota sovietinė utopija, laimės imperatyvai, prasmės ir džiugesio pertekę herojai, išvaduoti nuo egzistencinių rūpesčių, šviesaus rytojaus žavintys vaizdiniai ir

² M. Šaulauskas (1998) socialistinį modernybės projektą įvardija kaip „*turbomodernizaciją*“: „Totalitarinis marksizmas suprastinas ne kaip modernizacijos varžymo, bet, atvirkščiai, kaip smarkaus jos greitinimo padarinys“; Z. Baumanas (1992) komunistinę svajonę apie tobulą visuomenę interpretuoja kaip modernistinį eksperimentą.

³ Th. Mann. *Disorder and Early Sorrow* (1926). Cit. iš: R. J. Sidaravičius, „Įtarūs žmonės iš Frankfurto“, *Šiaurės Atėnai*, 1998 10 24, p. 1.

laimės privalomumas sovietiniame diskurse... Siekdama demaskuoti šią tvarką kaip stokojančią autentiškumo, prievartinę, totalitarinę, autorė kaip metaforą pasitelkia lenkų rašytojo Stanisłavo Lemo romaną *Futurologų kongresas* (1971). Visuomenė, kurioje kūdikiai pradeda laboratorijose, cheminiai preparatai padeda išvengti egzistencinių klausimų, pietalis ir sielostatas teikia haliucinogeninę ramybę, užmarštį, džiaugsmą ir paguodą... Bet herojų kamuoja netikrumo pojūtis, kol galiausiai, dvokiančiam nuotėkų kanale, akistatoje su atgrasia tikrove, jis išsivaduoja iš melagingos laimės haliucinacijų ir „represyvios palaimos“ (psl. 28).

Pasitelkusi Lemo distopiją N. Putinaitė siekia demaskuoti represyvų sovietinės estetikos pobūdį, bet distopija grįžta bumerangu ir demaskuoja pačią N. Putinaitę. Dar 1932–aisiais britų rašytojas Aldous Huxley publikavo kitą, klasikine tapusią distopiją *Šaunus naujasis pasaulis*. Čia galima rasti nemažai analogijų su *Futurologų kongresu*. Tai mechanškai pradėtų kūdikių, gražių daiktų, lengvabūdiškų santykių ir *somos*⁴ pasaulis; pasaulis be senatvės, be skausmo, be nerimo ir atsakomybės; visuotinės laimės imperatyvai, patenkintų vergų visuomenė. Šią knygą A. Huxley parašė įkvėptas savo trumpo apsilankymo Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Nerijos Putinaitės knygoje kuriamas Sovietų Sąjungos antiistoriškas „stebukliškas“, jos išskirtinumo, ypatingumo mitas. Bet rezultatas – priešingas. Kuo dau-

giau skaitai, tuo mažiau stebukliškas atrodo gyvenimas. Bet kuri galia linkusi išsigimti, institucionalizuotis, įteisinti save aptarnaujančių privilegijų sistema... Galios santykių dvilypumas, viešieji ir slaptieji transkriptai, kaip sakė Jamesas Scottas (1990), arba, kaip teigė Randallas Collinsas (1988), – užkulisai ir scena.... Ir galiausiai, prievarta apsupa save estetiškais vaizdiniais ir skambiomis melodijomis, pateiks save kaip malonę, o valstybė, vis tiek – prievartos monopolis.

Taigi moteris atidaro Pandoros skrynią su visomis joje slypinčiomis blygybėmis. Prisieliečia prie jų atsargiai, švelniai ir nedrąsiai. Iškilnoja, išdėlioja po vieną daiktėlį, saugiai išima iš skrynios, apžiūri, pakėlusį prieš saulę, ir vėl padeda atgal. Naudojantis, lyg steriliomis chirurginėmis žnyplėmis, galutinio žodyno terminais *teisinga, neteisinga, dora, nedora, normalu, nenormalu*... Procedūriškai apgalvota ir saugu.

Bet pritrūksta drąsos išverst visą turinį, visą tvaiką, užmiršties dulkes ir pelėsius, jais išsipurvinti, nuo jų užsikosėti ir gal net apsiverkti, išpurtyti visą jos šlamštą ir visus jos lobius, prisiminimus, saldžius ir karčius, ir galbūt netgi krislelį tiesos. Taip, kaip Witoldo Gombrowicz'iaus (1995) apysakoje *Skaistybė*. Čia jauna mergaitė, vardu Alicija, norėdama suvokti tą anapus tvoros egzistuojantį pasaulį, kur *bedarbiai baisiai dauginasi, vaiko pusnuogiai ir ryja bjaurius mėsgalius*, pati metasi į šiukšlyną graužti kauko... Nes tai, kas jai kasdien pateikiama su

⁴ Piliulė, kurią žmonės naudoja nerimo ir rūpesčių pašalinimui, nuostabus užsimiršimą teikiantis narkotikas, kuriuo iš esmės slopinama ir mąstymas, ir subjektyvumas, ir bet kokio nepasitenkinimo bei pasipriešinimo galimybė.

porceliano puodukais ir sidabro įrankiais, vadinasi *ideologija*, bet ne *tiesa*. Tam, kas ideologiškai skaištus, tiesa nepasiekama.

O gyvenimas, visur ir visada, yra toks pat: normatyvinių požiūrių – nenormalus,

fenomenologiniu požiūriu – „stebukliškas“. Netgi – Sovietų Sąjungoje. Netgi be majonezo ir be žirnelių. Netgi ten, kur „stabai po baobabais ėda kūdikius ir vergus“ (Gombrowicz 1995; 226).

LITERATŪRA

1. Adorno, Th.; Horkheimer, M. 1944/2002. *The Dialectic of Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
2. Alberoni, F. 1984. *Movement and Institution*. New York: Columbia University Press.
3. Bauman, Z. 1992. *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge.
4. Benhabib, S. 1996. *The reluctant modernism of Hannah Arendt*. London, Sage.
5. Collins, R. 1988. *Theoretical Sociology*. NY: Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
6. Foucault, M. 1998a. *Disciplinuoti ir bausiti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.
7. Foucault, M. 1998b. *Diskurso tvarka*. Vilnius, Baltos lankos.
8. Foucault, M. 1999. *Seksualumo istorija*. Vilnius : Vaga.
9. Garfinkel, H. 2005. *Etnometodologiniai tyrimai*. Vilnius: VU.
10. Geertz, C. 2005. *Kultūrų interpretavimas*. Vilnius: Baltos lankos.
11. Gellner, E. 1993. *Postmodernizmas, protas ir religija*. Vilnius: Pradai.
12. Gombrowicz, W. 1995. „Skaistybė“ kn. *Miestelėnai*. Vilnius: Taura.
13. Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebook*, edited and translated by Quentin Hoare & Geoffrey Nowell Smith. London: Lawrence and Wishart.
14. Huxley, A. 1932/1998. *Brave New World*. Harlow (Essex): Longman.
15. Lem, St. 1971/1995. *Futurologų kongresas*. Kaunas: Eridanas.
16. Putnaitė, N. 2007. *Nenutrūkusi styga. Prisiūkymas ir pasipriešinimas Sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai.
17. Rorty, R. 1997a (rugsjūtis). „Privati ironija ir liberalioji viltis“, *Kultūros barai*, 8, 11–6.
18. Rorty, R. 1997b (rugsėjis). „Privati ironija ir liberalioji viltis“, *Kultūros barai*, 9, 13–7.
19. Scott J. 1990. *Domination and the Art of Resistance*. New Haven: Yale University Press.
20. Šaulauskas, M. P. (1998). „Lietuva iki ir po 1990-ųjų: apie modernizaciją ir galvojimo būdą“, *Problemos* 5, 5-24.
21. Tocqueville, A. 1835-1840/1996. *Apie demokratiją Amerikoje*. Vilnius: Amžius.

Įteikta 2008 06 10

Pateikta spaudai 2008 07 24

Kauno Technologijos universiteto
Sociologijos katedra
rasa15@gmail.com